

Medijų filosofija

KOMUNIKACIJOS FILOSOFIJOS GENEZĖ

Kęstutis Kirtiklis

Vilniaus Gedimino technikos universiteto
Filosofijos ir politologijos katedra
Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius
Tel. (8 5) 274 4867
El. paštas: kestitis.kirtiklis@vgtu.lt

Straipsnyje nagrinėjama komunikacijos filosofijos kilmės problema ir šios problemos reikšmė šiuolaikinėms filosofinėms komunikacijos sampratoms. Tvirtinama, jog, priešingai nei teigia paplitusi pozicija, komunikacijos filosofija kyla ne iš antikinio domėjimosi komunikacijos ir medijų problematika, bet iš filosofų dėmesio pastarųjų dviejų šimtmečių visuomenės kaitai (industrializacijai, urbanizacijai, informatizacijai) ir naujų medijų plėtrai. Toks komunikacijos filosofijos genezės aiškinimas išryškina šiuolaikinės komunikacijos specifiką, skiriančią ją nuo komunikacijos ankstesnėse visuomenėse, – būtent tai, kad vyraujanti šiuolaikinė komunikacija yra masinė ir medijuota¹.

Pagrindiniai žodžiai: komunikacijos filosofija, medijų filosofija, filosofijos istorija.

Tai, kad žmonės visuomet komunikavo, – triviali tiesa. Tačiau tai, kad mokslinių tyrimų ir filosofinės refleksijos objektu komunikacija tapo palyginti labai neseniai, gali pasirodyti netikėta: tik XX amžiuje filosofai galutinai ėmėsi suteikti „komunikacijos“ sąvokai filosofinius pagrindus, tik šiuo laikotarpiu *komunikacijos filosofija* įsiliejo į gausų vadinamųjų *kilmininko filosofijų* būrį.

Tačiau ne visi šiuolaikiniai komunikacija besidomintys filosofai yra linę sutikti su tokia netikėta pozicija. Šiandienėje komunikacijos filosofijoje, priešingai, daž-

niausiai tvirtinama, jog filosofiniai komunikacijos apmąstymai prasidėjo gerokai anksčiau – kartu su pirmaisiais filosofais, o konkrečiau, nuo Platono (žr. Peters 2004; Craig & Muller 2007; Margreiter 2007). Tokiu atveju komunikacijos filosofija nėra laikytina nauja, išskirtinai šiems laikams būdinga filosofinio domėjimosi sritimi, o senos filosofinės problematikos aktualizavimu.

Tačiau kokia prasmė apskritai domėtis komunikacijos filosofijos kilme? Ar komunikacijos filosofijos genezės problema yra kas nors daugiau nei filosofijos ir komunikacijos tyrimų istorijos specialistams kylantis klausimas? Kodėl svarbu kelti klausimą, atsakymas į kurį, atrodytų, rūpi

¹ Už vertingas pastabas rengiant straipsnį autorius dėkoja Tomui Sodeikai, Ievai Vasilionytei ir Viliui Dranseikai.

tik mažai tyrėjų grupei? O galgi diskusijos dėl komunikacijos filosofijos genezės turi didesnę reikšmę nei vien istorinio smalsumo patenkinimas?

Šiame straipsnyje tvirtinama, jog į pasitarąjį klausimą reikia atsakyti teigiamai. Žinios apie vienos ar kitos filosofijos šakos genezę padeda geriau suprasti patį jos apmąstymų objektą. Atitinkamai iš atsakymo į klausimą, ar komunikacijos filosofija atsiranda susidūrus su nauja problema, ar tik aktualizuojant senąją, išplaukia geresnis šiuolaikinės komunikacijos specifikos, t. y. jos skirtumų nuo ankstesnėse socialinio bendrabūvio formose vyravusių komunikacijos būdų, supratimas.

Todėl čia prieštaraujama šiuo metu populiariai pozicijai, kildinančiai filosofinius komunikacijos apmąstymus iš Platono tekstų, ir teigiama, kad filosofinės diskusijos dėl komunikacijos sampratos susiformavo XX a. antrojoje pusėje komunikacijos teorijai ir komunikacijos filosofijai siekiant sukurti specifinį komunikacijos tyrimų sąvokinį aparatą ir metodologinius pagrindus. O priešasčių, kurios paskatino filosofinį domėjimąsi komunikacija, analizė rodo, jog esminiai šiuolaikinės komunikacijos bruožai yra jos masiškumas ir medijuotumas.

Dominuojanti komunikacijos filosofijos genezės samprata

Šiuolaikinėje vartosenoje esama dviejų komunikacijos filosofijos sampratų. Europos komunikacijos tyrimų ir edukacijos asociacijos dokumentuose komunikacijos filosofija pristatoma: „(1) kaip komunikacijos teorijų ir komunikacijos tyrimų metodologinis pagrindas ir (2) kaip filosofijos

šaka, apmąstanti komunikacijos reikšmę žmogaus egzistencijoje“ (ECREA Philosophy of Communication Section 2007)².

Pirmajai sampratai, orientuotai į komunikacijos mokslų metodologiją, minėtieji genezės klausimai nėra problemiški. Iš pačios komunikacijos filosofijos sampratos aiškėja, kad jos atsiradimas turėtų bent apytikriai sutapti su komunikacijos mokslų susiformavimu. Oficialia šių mokslų gimimo data laikomi 1943 metai, kai Ajovos universitete buvo įkurta komunikacijos mokslų aspirantūra (Gudonienė 1996: 130). Žinoma, komunikacijos filosofija nebūtinai turėtų sutapti su komunikacijos mokslų institucionalizacija, anaiptol, ji gali būti gerokai ankstyvesnė. Tačiau jei komunikacijos filosofija suprantama kaip komunikacijos mokslų metodologinių pagrindų formuotoja, jos užuomazgų vargu ar reikėtų ieškoti gerokai anksčiau nei XIX a. antrojoje pusėje, kai susiformavo patys socialiniai mokslai (Wallerstein *et al.* 2002: 23).

Antrosios sampratos šalininkai šiuolaikinėje komunikacijos filosofijoje aptinka visiškai kitokį vaizdą, jos problematiką pasendinantį dviem tūkstantmečiais. Jie filosofinės minties susidomėjimą komunikacijos problemomis dažniausiai sieja su Platonu ir jo dialogu *Faidras* (Craig & Muller 2007: 103; Margreiter 2007: 102; Peters 2004: 12–13), kuriame pateikiamoje rašto kritikoje keliamos komunikacijos medijų (rašto) ir žmogaus psichinių procesų (atminties) santykio problemos. Platonas Sokrato lūpomis kuria „egiptietiška“ mitą,

² Plačiau apie skirtingas komunikacijos filosofijos sampratas žr. Kirtiklis 2008.

kad rašto išradėjas Teuthas savąjį išradimą laikė vaistu atminčiai gerinti, o Egipto valdovas Tamusas, kuriam išradimas buvo pristatytas, supeikė jį kaip užmaršties šaltinį, mat kliaujantis raštu atmintis nebūsianti lavinama, o ir pats iš raštų įgyjamas žinojimas esąs nevisavertis. Užtuot buvęs patikimo žinojimo perteikimo priemonė, raštas Platonui yra peiktinas kaip teikiąs klaidingų interpretacijų galimybę (*Faidras* 274 c–276 a).

Tačiau *Faidras* nesąs vienintelis komunikacijos problematiką nagrinėjantis Platono tekstas. Apie tai, kad filosofijoje esama tokių dalykų, kurių neįmanoma perduoti raštu (o ir apskritai jokiais priemonėmis), Platonas užsimena „Septintajame laiške“ (341 c). Retorikos problemoms skirtas dialogas „Gorgijas“ taip pat minimas klasikinių komunikacijos problematikai skirtų veikalų sąrašė (Craig & Muller 2007: 103, 107–119).

Vėlesnėje filosofijoje komunikacijos ar informacijos perdavimo tam tikrais kanalais tema nėra nuosekliai plėtojama. Skirtingi šiuolaikiniai autoriai vardija skirtingus filosofijos klasikus, tariamai įsitraukusius į diskusijas apie komunikaciją. Taip į filosofų domėjimosi akiratį komunikacija fragmentiškai sugrįžtanti Aristotelio *Retorikoje* (Craig & Muller 2007: 104, 121–130), kai kurių Augustino veikalų fragmentuose (Peters 2004: 86–94), viduramžių teologų, tokių kaip Tomas Akviniėtis, angelologiniuose fragmentuose (Peters 2004: 97–98), Johno Locke'o kalbos filosofijoje (Peters 2004: 102–112; Radford 2005: 14–35), Johanno Gottfriedo Herderio bei Wilhelmo von Humboldto apmąstymuose apie kalbą ir istoriją (Har-

tmann 2000: 72–93) ar Nietzsche's rašomosios mašinėlės tekstuose (Margreiter 2007: 41–44).

Iš šio negausaus būrelio mąstytojų, pretenduojančių tapti komunikacijos filosofijos klasikais (ar bent jau nūdienės komunikacijos filosofijos pirmtakais), atskiro paminėjimo nusipelnė Johnas Locke'as ir jo *Esė apie žmogaus intelektą* trečioji knyga. Joje suformuluota komunikacijos (*sic!*) samprata, labai išplitusi dėl Locke'o filosofijos populiarumo (Radford 2005: 17–18; Peters 2004: 102). Iš Locke'o ateinanti nuostata, kad komunikacija yra savaime problemiška, kad ji niekuomet nebūna tobula ir perduodamos idėjos siuntėjo ir priėmėjo protuose niekuomet deramai nesutampa (Locke 2000: 417–418), ataidinti populiarinio matematinio komunikacijos modelio kūrėjo Claude'o Shannono teorijoje (Radford 2005: 61), pasak kai kurių tyrėjų, filosofškai pagrindė patį mokslinių komunikacijos tyrimų poreikį (Radford 2005: 31, Peters 2004: 112). Šitaip Shannono modeliu paremtos komunikacijos sampratos kritikų Johno Durhamo Peterso ar Gary'io Radfordo dėka Locke'as tampa vieninteliu klasiku, savotiškai „aktyviai“ dalyvaujančiu nūdienėse diskusijose.

Savo ruožtu Platonas tokiu „aktyvumu“ pasigirti negali, nors kone visi tekstai, bent užsimenantys apie filosofinių komunikacijos apmąstymų kilmę ir pradžią, jį mini. Svarbu pažymėti tai, jog toks Platono paminėjimas laikomas neproblemišku, tarsi savaime suprantamu dalyku, nė nebandant pateikti kitų argumentų nei minėto *Faidro* fragmento ir šiuolaikinės komunikacijos filosofijos problematikų „akivaizdus“ panašumas.

Todėl nenuostabu, kad šitaip papasakota komunikacijos filosofijos kilmės istorija kelia tam tikrų klausimų. Pirmiausia keblu paaiškinti, kodėl jau Platonui rūpėjusi problema buvo šalutinė ilgą paskesnę laikotarpį. Jei Platonas domėjosi komunikacijos problematika, kaip atsitiko, kad Vakarų filosofija, anot sparnuotos Whiteheado frazės, buvusi „išnašomis Platono raštuose“, šių tekstų apatinės paraštes ilgam paliko tuščias? Tad gal komunikacija nebuvo tokia aktuali problema filosofijai?

Komunikacijos kaita ir komunikacijos filosofija

Mano siūlomas argumentas prieš komunikacijos filosofijos kilmės koncepciją veikiausiai nėra *istorinis*, reikalaujantis atlikti kruopštų filosofijos istoriko darbą, peržvelgti gausius ankstyvųjų komunikacijos filosofų raštus, ieškant galimų sąsajų su tūkstantmete komunikacijos problemų sprendimo tradicija. Šis argumentas remiasi *objekto specifika* ir teigia, jog nūdiene komunikacijos filosofiją pagimdė ne tiek filosofijos tradicija, kiek pakitęs socialinio bendrabūvio pobūdis bei įsigalėjusi masinė komunikacija.

Pirmiausia reiktų atkreipti dėmesį, kad bandymai kildinti komunikacijos filosofiją iš Platono atsirado gana vėlai, XX a. antroje pusėje, o filosofinių tekstų, kuriuose buvo sąmoningai (t. y. atskirai nuo, pavyzdžiui, kalbos filosofijos) nagrinėjama komunikacijos problematika, pasirodė geroai anksčiau. Komunikaciją kaip filosofinę problemą dar XX a. pirmoje pusėje nagrinėjo tokie mąstytojai kaip Johnas Dewey ir Walteris Benjaminas. Tačiau jie anaiptol neteigė sekantys kokia nors komunikacijos

apmąstymų tradicija. Vargu ar šie autoriai kaltintini neišprusimu ar klasikų ignoravimu, nors tokių kaltinimų paneigimas ar patvirtinimas reikalautų išsamaus istorinio tyrimo. Tačiau visuotinai pripažįstama, jog tiek Dewey, tiek Benjaminas ypatingą dėmesį skyrė savojo laiko socialinėms ir kultūrinėms aktualijoms. Tad, matyt, ir šių mąstytojų susidomėjimas komunikacija yra kildintinas iš pastarųjų aktualijų.

Filosofų susidomėjimą komunikacija paskatino XIX ir XX amžių sandūroje vykę procesai:

1. Sparti socialinio bendrabūvio kaita (industrializacija, urbanizacija, vėliau informatizacija), kartu socialinių mokslų atsiradimas ir iškilimas, padidėjęs filosofijos dėmesys žmonių ir jų bendrabūvio problemoms.
2. Spartėjanti technologinių komunikacijos priemonių plėtra (telegrafo, telefono, radijo, kino, vėliau televizijos, o galiausiai ir interneto plitimas).

Ypač pabrėžtina, kad abi susidomėjimo komunikacija priežastys yra glaudžiai susijusios. Kaip ir bendras yra jų poveikis filosofinių komunikacijos apmąstymų objektui, t. y. pačiai komunikacijai. Veikiant industrializacijai, urbanizacijai bei technologinių komunikacijos priemonių – medijų – plėtrai vyraujanti komunikacijos forma iš netarpiškos virto įtarpinta, medijuota, o kartu, kintant komunikacijos kontekstui, ji iš tarpasmeninės vis labiau virto masine komunikacija. Ir būtent masinė komunikacija sulaukė filosofų dėmesio.

Socialinių mokslų disciplinų atsiradimas ir jų institucionalizacija XIX ir XX amžių sandūroje atitiko socialinius reiškinius tiriančių mokslininkų pastangas

analizuoti neseniai įvykusį pamatinį socialinį lūžį. Šis lūžis, konceptualizuojamas kaip perėjimas nuo *Gemeinschaft* prie *Gesellschaft* (F. Tönniesas), nuo mechaninio prie organinio visuomeninio solidarumo (E. Durkheimas), tampa viena iš pagrindinių besiformuojančių socialinių mokslų temų. Susidomėjimas komunikacijos problematika (tiek mokslinis, tiek filosofinis) atliepia šio lūžio apmąstymus. Komunikacijos tyrėjai, kaip ir kiti socialine problematika besidomintys mąstytojai, pabrėžė, kad naujojoje industrinėje visuomenėje vyraujančios komunikacijos formos skiriasi nuo tų, kurios būdingos ikiindustrinėms bendruomenėms.

Šiuolaikinės komunikacijos teorizavimo tradicijos pradžia laikytinos XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje JAV vykusios politinės diskusijos, inspiruotos darbininkų organizacijų, smulkiųjų verslininkų ir opozicinių politinių judėjimų, siekiančių užkirsti kelią korporacijų dominavimui informacijos perdavimo priemonių – geležinkelio, telegrafo, naujienų agentūrų, spaudos – sferoje (Schiller 1996: 3–4). Kaip komunikacijos idėjos istorinės sklaidos apžvalgoje pažymi Petersas, „iki 1880-ųjų ir 1890-ųjų metų niekas apskritai nenagrinėjo „komunikacijos“ reiškinių kaip problemos“ (Peters 2004: 17) ir tik XX a. pradžioje Charlesas Hortonas Cooley, savo sociologiniuose veikaluose skyręs dvi komunikacijos rūšis – komunikaciją (1) kaip perdavimą ir transportavimą ir (2) kaip sielų bendravimą, kur transportavimas suvokiamas kaip fizinė, bendravimas – kaip psichinė komunikacija, pateikė „pirimą nuoseklų komunikacijos aiškinimą socialinės minties istorijoje“ (Peters 2004: 231).

Šias bendruomeniškumo, transportavimo (kaip fizinės komunikacijos) ir jų santykio su demokratinėmis institucijomis problemas sprendė ir reikšmingas, tolesnius komunikacijos tyrimus smarkiai paveikęs mąstytojas, filosofas Johnas Dewey. Jis komunikaciją laikė procesu, kuriam vykstant visi paprastieji įvykiai (*natural events*) permąstomi, peržiūrimi ir pritaikomi prie pokalbio reikmių, mat komunikacijos metu įvykiai tampa objektais, jiems yra suteikiamos prasmės (Dewey 1929: 166).

Dewey ypač pabrėžė ne komunikaciją savaime tarp atskirų individų, bet jos reikšmę socialiniam bendrabūviui tvirtindamas, jog „visuomenė ne tik egzistuoja *dėl* perdavimo (*transmission*), *dėl* komunikacijos, galima drąsiai teigti ją egzistuojant perdavime, komunikacijoje. Esama daugiau nei verbalinio ryšio tarp žodžių „bendras“, „bendruomenė“ ir „bendravimas/komunikacija“ (*common, community and communication*). Žmonės gyvena bendruomenėje dėl to, jog jie turi ką nors bendra, o komunikacija yra būdas, kuriuo jie tuos bendrus dalykus įgyja“ (Dewey 2001: 8).

Bendruomeniniai, socialiniai ir masiniai komunikacijos aspektai ypač išryškėja XX a. trečiajame dešimtmetyje vykusioje Dewey polemikoje su Walteriu Lippmannu. Komunikacijos transformacija, jos masiškėjimas visuomenės modernizacijos akivaizdoje Lippmannui jau buvo ne tik abejonių nekeliantis, bet savaime suprantamas ir neinvestuotinas priimtas faktas. Psichoanalitinių S. Freudo idėjų veikiamas, Lippmannas komunikaciją suprato kaip veikimą, nukreiptą tiek į suvokėjų sąmonę, tiek į pasąmonę. Ir būtent auganti

medijuota komunikacija didino manipuliacijų, ypač poveikio pranešimų gavėjų sąmonei, galimybę. Toks požiūris į komunikaciją skatino XX a. 3–4 dešimtmetyje atsirandančius propagandos tyrimus. Lippmannas savo ruožtu siūlė per ekspertų valdomą komunikaciją pozityviai (pagal amerikietiškos demokratijos idealus) formuoti ne tik auditorijos nuomonę svarbiais politikos klausimais, bet ir kasdienę sąmonę (Rogers 1994: 236). Su tokiu viena-krypčiu elitariu požiūriu į komunikaciją nesutinkantis Dewey nuo XX a. trečiojo dešimtmečio formavo teorinę perspektyvą: esą, plataus masto komunikacija pajėgtų sukurti Didžiąją bendruomenę, kurioje sprendimai būtų priimami demokratišku būdu, kaip tai vyko ikiindustrinėse mažosiose bendruomenėse. Tokiam demokratiniam sprendimų priėmimui itin svarbi buvo komunikacija tarp bendruomenėnarių. Tačiau netarpiška, akis į akį komunikacija tokioje šalyje kaip JAV tapo fiziškai neįmanoma, todėl Dewey Didžiąją bendruomenę turėjo sieti demokratiškai prieinama masinė komunikacija ir jos priemonės. Šitokios bendruomenės siekis tapo viena iš svarbiausių Dewey komunikacijos filosofijos užduočių (Peters 2004: 28; Hardt 1992: 44; Czitrom 1982: 103).

Tarpukario Europos filosofų Heideggerio, Buberio ar kiek vėliau Gadamerio ir Levino „įvesdinimas“ į komunikacijos filosofiją (Peters 2004 18 ir toliau, Craig & Muller 2007: 223–250, ypač ryškus to pavyzdys – Arneson 2007), ypač jeigu ji suprantama kaip komunikacijos reikšmės žmogaus egzistencijai apmąstymas, nėra visiškai nepagrįstas bandymas. Esama tam tikrų temų, bendrų tiek amerikiečiams

komunikacijos filosofams, tiek Europos mąstytojams: tai augantis visuomenės anonimiškumas ir masiškumas, dialogo metu kuriamos reikšmės, supratimo ir interpretacijos problemos. Tačiau į jų priskyrimą komunikacijos (kaip, beje, ir daugybei kitų vadinamųjų *kilmininko filosofijų*) filosofijai reikėtų žiūrėti atsargiai. Komunikacijos tyrimams (vykdytiems JAV jau Antrojo pasaulinio karo išvakarėse) bei socialiniuose moksluose besimezgančiam komunikacijos teorizavimui Europos autoriai tiesioginės įtakos neturėjo. Žinoma, jie veikė bendrą kultūrinę ir filosofinę situaciją, daugiau šiuo būdu darė ir tebedaro įtaką komunikacijos filosofijai.

Galutinį postūmį komunikacijos filosofijos susiformavimui suteikė masiškumo įsigalėjimas kultūroje, įgijęs masinės komunikacijos kanalais plintančios masinės kultūros pavidalą. Šios kultūros apmąstymuose ir kritikoje neabejotinai svarbų vaidmenį atliko Frankfurto socialinių tyrimų instituto bendradarbiai, vėliau gavę Frankfurto mokyklos pavadinimą. Pripažindami gyvenamosios kultūrinės, socialinės ir politinės aplinkos įtakas savo teorijoms, šios mokyklos atstovai patys aktyviai skatino teorijos ir socialinės emancipacinės praktikos konvergenciją (Horkheimer 1976), įtvirtindami ją kaip vieną iš pamatinių savo filosofinių nuostatų. Veikiami tiek Weimaro Respublikos realijų, joje vykstančių kultūrinių procesų, tiek Trečiojo Reicho propagandinės mašinos gebėjimo valdyti didžiules gyventojų mases, tiek galiausiai Jungtinių Amerikos Valstijų, į kurias jie emigravo, kultūrinio klimato, Maxas Horkheimeris, Theodoras W. Adorno ir Herbertas Marcuse užėmė radikaliai kriti-

nes pozicijas masinės komunikacijos ir su jos pagalba plintančios kultūros atžvilgiu, kaltindami pastarąsias individų kultūrinio gyvenimo skurdinimu, smukdymu ir net atvirktiniais komunikacijos efektais, kai daugėjant komunikacijos priemonių plinta faktiška individų izoliacija (Horkheimer & Adorno 2006: 281). Frankfurto mokyklos klasikų laiko diagnozėse „kinas ir radijas daugiau nereikalauja būti laikomi menu. Ta tiesa, kad jie yra ne kas kita kaip verslas, naudojami kaip ideologija, turinti sąmoningai gamina. Jie patys save vadina pramone, o skelbiamų generalinių direktorių pajamų skaičiai paneigia bet kokią abejonę panašių gatavų produktų visuomenine būtinybe“ (Horkheimer & Adorno 2006: 160). Tarpasmeninė komunikacija, autentiškas ryšys šių autorių visiškai nedomina, svarbi masinė komunikacija ir jos priėmėjai, t. y. pasyvioji, manipuluojamoji komunikacijos kanalo pusė, kurios sąmoningumo žadnimui ir emancipacijai nuo ekonomiškai stipresniųjų sukonstruotų ir primestų interesų ir angažavosi kritinė Frankfurto mokyklos filosofija.

Bene žinomiausias šiuolaikinis komunikacijos filosofas Jūrgenas Habermasas savo komunikacinio veiksmo teorijoje jungia Frankfurto mokyklos, Dewey ir pragmatizmo, klasikinių socialinių teorijų ir kasdienės kalbos analizės teorines įtakas. Taip Habermaso komunikacijos filosofija kalbos filosofijos problematiką įtraukia į modernios visuomenės ir istoriškai suprantamo racionalumo problematiką. Savo komunikacijos filosofijoje Habermasas jungia Dewey komunikacijos vaidmens demokratijai apmąstymus su Frankfurto

mokyklos kritinėmis emancipacinėmis intencijomis (Habermas 1994; 1995a; 1995b).

Jungti amerikietiškąją pragmatinę (Dewey) ir europietiškąją kritinę (Frankfurto mokykla) tradicijas siekia ne vien Habermasas, bet ir kitos, XX a. 7–8 dešimtmetyje atsiradusios tiek britų, tiek amerikiečių kultūrinių tyrimų (*cultural studies*) mokyklos. Jos žymi galutinį komunikacijos problematikos išvirtinimą kritinėje filosofijoje ir socialinėje teorijoje.

Taigi, komunikacijos filosofija susiformavo ir išvirtino ne dėl istorinės tradicijos tęstinumo, bet įkvėpta kritinių to meto laiko visuomenės tyrimų. Sociumo transformacijose, dominusiose XIX ir XX a. sandūros filosofus ir socialinius mokslininkus, pradėtas pabrėžti komunikacinis dėmuo sulaukė išskirtinio dėmesio, virsdamas atskiru tiek mokslinių tyrimų, tiek filosofinės refleksijos objektu.

Kita vertus, nestebina, jog filosofinę problematikos pusę pabrėžiantys komunikacijos tyrėjai siekia įrašyti komunikacijos filosofinius apmąstymus į platesnę filosofinę tradiciją. Tačiau vargu ar tai laikytina komunikacijos filosofijos genezės tyrimais – veikiau retrospektyvia intelektualinių pirmtakų paieška, siekiant neprarasti ryšių su tradicija. Platono aktualizavimas šiuolaikinėse komunikacijos filosofijos diskusijose galbūt gali teikti vaisingų išvalgų, tačiau šiame aktualizacijos procese ypač svarbu nepamiršti, kad komunikacija nuo Platono laikų labai pakito – ji įgijo pamatinį bruožą (būtent masiškumą), kuris antikos mąstytojui buvo nežinomas, tačiau šiuolaikinei komunikacijos filosofijai yra itin svarbus.

Medijų filosofijos kontrargumentas

Galimo kontrargumento tokiai pozicijai prielaidos aptinkamos besimezgančiame lietuviškame filosofinio medijų apmąstymo lauke, konkrečiai – Tomo Sodeikos medijų filosofijoje. Jos yra rekonstruojamos iš šio autoriaus tekstų, skirtų medijų problematikai (Sodeika 2007; 2009; 2010)³.

Pradinė tokio kontrargumento pozicija nurodo problemišką santykį tarp komunikacijos filosofijos ir medijų filosofijos, kur medijų filosofija laikoma ne tam tikrų komunikacijos proceso aspektų apmąstymais, o bendrai „kultūros filosofija“ (Sodeika 2007). Tokiu atveju medijų sfera tarsi išplečiama už komunikacijos srities ribų, medijos suvokiamos ne kaip pranešimų turinių perdavimo priemonės, bet kaip „*terpės*, kuriose tas turinys tik ir tampa turiniu“ (Sodeika 2009: 42).

Taigi, pasak Sodeikos, medijos formuoja patį mąstymą apie pasaulį. Analizuodamas vieną iš senųjų medijų⁴ – tekstą, Sodeika teigia: „Pasakodami mes *artikuliuojame* pasakojamąjį dalyką. <...> Todėl pasakojimas yra ne paprastas tikrovės atspindys, bet greičiau jos atgaminimas,

³ Labai svarbu turėti omenyje, jog pats Sodeika aptariamą kontrargumento tokiu pavidalu ir tokiu tikslu, kaip jis pateikiamas šiame straipsnyje, neformuluoja. Jo paties poziciją čia nagrinėjamu klausimu reikėtų laikyti tarpine (plg. Sodeika 2007): viena vertus, jis pripažįsta, kad šiuolaikinės medijos itin išryškino medijų (komunikacijos) problematiką, antra vertus, čia aptariamasis medijų kontrargumentas nuosekliai plaukia iš jo medijų filosofijos. Plačiau apie Sodeikos medijų filosofijos koncepciją žr. Sodeika 2009.

⁴ Šiuolaikinėje medijų filosofijoje ir medijų teorijoje teksto laikymas jos domėjimosi objektu (ar net apskritai medija) yra veikiau heterodoksinis žingsnis. Tačiau plačios diskusijos dėl medijų sampratos bei senųjų ir naujųjų medijų perskyros gerokai peržengia šio straipsnio ribas.

t. y. mūsų *aktyvumo* išraiška. Papasakotas pasaulis yra racionalus pasaulis todėl, kad mes patys jį pasigaminame „pagal mūsų paveikslą ir panašumą“. Pasakotojas *visuomet* (net tada, kai jis pretenduoja į grynų faktų pateikimą) yra pramanytojas <...>“ (Sodeika 2010: 15).

Tokioje medijų sampratoje aiškiai regima Marshallo McLuhano formulės „medija yra pranešimas“ (McLuhan 2003: 26) įtaka. Tačiau McLuhanas, pasak Sodeikos, visgi yra tik atstovas platesnės tradicijos, kurios pradininku laikytinas Walteris Benjaminas (Sodeika 2009: 43; taip pat Margreiter 2007: 45). Savo klasikine tapusioje esė „Meno kūrinys techninio jo reprodukuojamumo epochoje“ (Benjamin 2005) Benjaminas analizuoja naujųjų medijų (fotografijos ir kino) įtaką tiek meno kūrinio sampratai (kurios fundamentalioji transformacija yra ta, kad nebelieka iki tol buvusios svarbios originalo/kopijos perskyros), tiek dėl pastarosios sampratos transformacijų vykstančiai paties kūrinio suvokimo kaitai (tam, ką Benjaminas vadinna meno kūrinio „auros nnykimu“ (Benjamin 2005: 219). Vadinasi, meno kūrinio suvokimas, pasak Benjaminio, priklauso nuo jo perteikimo medijos.

McLuhanas dar labiau radikalizuoja šią turinių priklausomybę nuo medijų, iš meno srities perkeldamas ją į patį plačiausią socialinio gyvenimo kontekstą ir medijomis laikydamas tokius objektus kaip ratai, pinigai, drabužiai, būstai, t. y. visa tai, kas lemia psichinių ar socialinių procesų pagreitėjimą ir efektyvėjimą (McLuhan 2003: 27).

McLuhanos idėjas pačioje praeito tūkstantmečio pabaigoje perėmė vadinamoji vokiečių medijų filosofija, ypač pabrėžian-

ti medijų vaidmenį ne tiek komunikacijos kaitoje (Kloock & Spahr 2000: 7), kiek pačioje žmogaus egzistencijoje ir santykyje su pasauliu (Hartmann 2000: 16–31). Šios teorijos atstovus (V. Flusserį, F. Kittlerį, L. Engelį ir kt.) labiau domina ne komunikacijos procesas ir jo santykis su medijomis, o medijų poveikis tam, kaip žmogus suvokia tikrovę, fenomenologinis medijų ir jų poveikio pačioms pažinimo struktūroms tyrimas.

Sodeikos medijų filosofija neabejotinai šliejasi prie šios mąstymo mokyklos, juolab kad kai kurių jos atstovų, ypač Franko Hartmanno, pažiūrų įtaką savosioms pats Sodeika atvirai pripažįsta (Sodeika 2007). Hartmanno, taip pat ir Sodeikos, manymu, Vakarų mąstymo istoriją galima interpretuoti kaip jo perteikimo medijų istoriją. Šiuo požiūriu filosofija tokia, kokia ji yra Vakarų kultūroje, susiformavo dėl rašto ir rašytinio teksto. Šiame formavimesi, tvirtina Sodeika, nemenką vaidmenį atlikęs Platonas (Sodeika 2009: 52)⁵.

Tačiau kalbama ne apie Platono įtaką filosofijos apskritai, o filosofinio medijų apmąstymo genezei. Toliau plėtodamas Sodeikos poziciją (reikia pabrėžti, kad jis pats to nedarė) antikinės komunikacijos filosofijos genezės gynėjas galėtų pereiti iš filosofijos į bendrą kultūros sritį ir, naudodamasis jau minėtais *Faidro* ir ypač *Septintojo laiško* fragmentais, tvirtinti, jog Platonas labai aiškiai supratęs idėjų perdavimo viena ar kita medija ribotumus (plg.

Septintojo laiško teiginį, jog esama dalykų, kurių negalima perduoti raštu (341 c), taigi ir medijų perteikiamo žinojimo ir jų veikiamo suvokimo ribotumų. Tuomet Platono įkurdinimas medijų filosofijos, medijas traktuojančios kaip savotiškas transcendentalines suvokimo sąlygas, grandinės pradžioje esąs visiškai teisėtas.

Atsakant į šį galimą kontrargumentą pirmiausia reikia pasakyti, jog toks Platono „įvesdinimas“ kyla iš tam tikros terminologinės painiavos, atsirandančios dėl skirtingų *komunikacijos sampratų*. Sodeika, įkurdindamas medijų filosofiją veikiau plačioje kultūros, o ne siauresnėje komunikacijos filosofijos srityje, komunikaciją apibrėžia remdamasis Shannono linijiniu komunikacijos modeliu⁶, pagal kurį „medijos tik tarpininkauja perduodant „pranešimą“, kurį siuntėjas siunčia gavėjui“ ir kuris, esą, medijų įtakos pranešimo turinio formavimuisi niekaip neatspindi (Sodeika 2009: 42). Tačiau tokia komunikacijos samprata yra pernelyg siaura. Ji neatšivėgia į kelis pastaruosius dešimtmečius sparčiai plintančias alternatyvias komunikacijos sampratas, jog komunikacija – tai ne pranešimų perdavimas iš siuntėjo gavėjui, o bendros reikšmės formavimasis komunikacinės bendruomenės narių sąveikos metu⁷. Turint omenyje tokią komunikacijos sampratą kaitą, komunikacijos sfera gerokai išplečiama.

⁵ Hartmannas žengia dar toliau ir teigia, jog šiuolaikinėje epochoje filosofijai dera tolti nuo teksto ir žengti į naujų vizualinių medijų terpę (Hartmann & Lovink 2004), tęsiant dar XX a. pirmojoje pusėje O. Neuratho iškeltą vaizdikalbės (*Bildsprache*) idėją (Hartmann 2000: 147–166).

⁶ Ši modelį sudaro siuntėjas, gavėjas, kanalas bei jame keliaujančius pranešimus iškraipiančio triukšmo šaltiniai.

⁷ Šios teorinės filosofinės krypties apžvalgas žr.: Radford 2005; Peters 2004; Carey 2009. Plačiau apie skirtingas komunikacijos sampratas šiuolaikinėje filosofijoje žr. Kirtiklis 2009.

Nesilaikant išskirtinai Shannono modeliu paremtos komunikacijos sampratos, labiau išaiškėja ryšys tarp medijų ir komunikacijos. Mat jei komunikuojamos prasmės nėra vien tik siuntėjų siunčiamos ir gavėjų daugiau ar mažiau sėkmingai priimamos ir atkoduojamos, o yra visų komunikuojančios bendruomenės narių nuolat kuriamos ir atkuriamos, tuomet, žinoma, būtina atsižvelgti ir į medijų įtaką šiam procesui.

Pripažinus tai kyla klausimas, ar medijų, kaip komunikacijos srities, filosofinis apmąstymas (o kartu ir mokslinis tyrimas) neatsiranda prasidėjus būtent masinių medijų ir masinės komunikacijos erai? Ar nėra taip, kad nepaisant to, kaip suprantama komunikacija – kaip reikšmių perdavimas ar kaip kūrimas, filosofinė jos refleksija nepasirodo anksčiau nei medijuotos masinės komunikacijos išgalėjimas ir būtent pastarasis yra pirmosios akstinas?

Medijų filosofijos klasikų Benjamino ir McLuhano teorijų analizė kreipia būtent šia linkme. Jų domėn patenka medijos, kurių masiškumas nekelia abejonių, Benjamino medijų filosofija prasideda nuo fotografijos, McLuhano judėjimas link spaudos ir knygų taip pat prasideda nuo XX a. išradimų – televizijos reklamų. Būtent šiuolaikinė komunikacijos kaita įkvepia retrospektyvų McLuhano „skrydį“ į Gutenbergo galaktiką. Pats McLuhanas nurodo, jog „elektroninių ir mechaninių, tiksliau, spaudos medijų susidūrimas [ir jo analizė] yra geriausias prologas [knygai *Gutenbergo galaktika*] (McLuhan 1965: i). XIX ir XX a. vykusi itin sparti medijų plėtra, paremta platesnės technologinių inovacijų bangos, tiek technologinės tiek socialinės kaitos mastais pranoko ankstes-

nius tokios kaitos pavyzdžius, tad nenuostabu, kad būtent ši kaita į pirmą planą išskėlė fenomenus, į kuriuos ir atkreipė dėmesį medijų ir komunikacijos filosofai.

Tad ir visa vokiečių medijų filosofija, siejanti save su McLuhano ir Benjamino tyrimais, vargu ar galėjo atsirasti anksčiau, nei plintančios elektroninės medijos akivaizdžiai pademonstravo šiuolaikinės komunikacijos transformacijas. Kitaip tariant, nesvarbu, ar medijų filosofija priskiriama komunikacijos filosofijai, ar platesnei, jos genezė neatsiejama nuo komunikacijos filosofijos genezės. Nesvarbu, ar į šiuolaikinę komunikaciją žvelgtume per socialinę (kaip tai daro pirmiau analizuoti komunikacijos filosofai), ar per medijų prizmę (kaip tai daro medijų filosofija), regimas vaizdas nesisiskiria: filosofų dėmesį patraukia medijuotos masinės (o šiedu aspektai itin glaudžiai susiję) komunikacijos išgalėjimas.

Žinoma, komunikacijos virtimas medijuota ir masine buvo ilgas ir ganėtinai tolydus procesas. Šiame tekste nesiekiami sužymėti tokios kaitos gairių, nurodyti esminių lūžio taškų ir jų chronologijos (tai empirinių medijų ir jų poveikio sociumui tyrimų problema). Čia svarbu tai, kad šiuo metu esame kokybiškai kitokioje komunikacinėje situacijoje, nei buvo Platonas, todėl, nepaisant tikrų ar tariamų šiuolaikinės problematikos atgarsių jo dialoguose, komunikacijos filosofijos kildinimas iš Platono yra nekorektiškas.

Išvados

1. Priešingai, nei teigia šiuo metu paplitusi nuostata, komunikacijos filosofija kilo ne iš antikinio filosofinio domėjimosi

komunikacijos problemomis. Nesant pakankamų argumentų, patvirtinančių tokių požiūrį į komunikacijos filosofijos genezę, jis laikytinas retrospektyviomis intelektualinių pirmtakų paieškomis, o ne istorinės genezės tyrimais.

2. Komunikacijos filosofija kilo iš XIX ir XX amžių sandūroje Vakarų visuomenėse vykusios industrializacijos ir urbanizacijos, o vėliau ir informatizacijos procesų ir juos lydėjusio socialinių mokslų susiformavimo ir įsitvirtinimo, masinės komunikacijos priemonių (laikraščių, tele-

grafo, radijo ir t. t.) plėtros bei socialinių ir humanitarinių mokslų siekio šią plėtrą analizuoti. Būtent šie procesai lėmė komunikacijos pokyčius, kurie sulaukė filosofų dėmesio.

3. Šiuolaikinį domėjimąsi komunikacija lemia pakitę pamatiniai komunikacijos bruožai (palyginti su ankstesniu ikiindustrialiniu laikotarpiu) – nūdienė komunikacija yra medijuota ir masinė. Būtent šie komunikacijos pokyčiai, patraukę filosofų dėmesį, sudarė prielaidas komunikacijos filosofijai rasti.

LITERATŪRA

Arneson, P. 2007. *Perspectives on Philosophy of Communication*. West Lafayette: Purdue University Press.

Benjamin, W. 2005. Meno kūrinys techninio jo reprodukuojamumo epochoje. In: W. Benjamin. *Nušvitimai*. Vertė L. Katkus. Vilnius: Vaga, p. 214–243.

Carey, J. W. 2009. *Communication as Culture: Essays on Media and Society*. Revised Edition. New York and London: Routledge.

Craig, R. T., Muller, H. L. 2007. *Theorizing Communication. Readings Across Traditions*. Los Angeles; London; New Delhi; Singapore: SAGE Publications.

Czitrom, D. J. 1982. *Media and the American Mind: From Morse to McLuhan*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Dewey, J. 1929. *Experience and Nature*. London: George Allen & Unwin, Ltd.

Dewey, J. 2001. *Democracy and Education*. University Park, PA: Penn State University Press, A Penn State Electronic Classics Series Publication.

ECREA Philosophy of Communication Section, 2007. *Section Objectives*. Prieiga internete: http://www.philosophy-of-communication.eu/documents/SectionPhC_obj.pdf [2007.09.14].

Gudonienė, V. 1996. Komunikacijos mokslas pradeda skaičiuoti savo šeštąjį dešimtmetį. *Informacijos mokslai* 1 (4): 129–133.

Habermas, J. 1994. *Structural Transformation of the Public Sphere*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.

Habermas, J. 1995a. *Theorie des kommunikativen Handelns*. Band I: *Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Habermas, J. 1995b. *Theorie des kommunikativen Handelns*. Band II: *Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Hardt, H. 1992. *Critical Communication Studies: Communication, History and Theory in America*. London and New York: Routledge.

Hartmann, F. 2000. *Medienphilosophie*. Wien: WUV.

Hartmann, F.; Lovink, G. 2004. Media Philosophy: An Email Exchange with Frank Hartmann. <nettime>: <http://www.nettime.org/Lists-Archives/nettime-1-0401/msg00042.html> [2010.05.12]

Horkheimer, M. 1976. Die gesellschaftliche Funktion der Philosophie. In: M. Horkheimer *Die gesellschaftliche Funktion der Philosophie. Ausgewählte Essays*. Zweite Auflage, Frankfurt am Main: Suhrkamp, p. 270–290.

Horkheimer, M.; Adorno, T. W. 2006. *Apšviestos dialektika*. Vertė G. Milkelaitis. Vilnius: Margi raštai.

Kirtiklis, K. 2008. Komunikacijos teorijos ir komunikacijos filosofijos asimetrija. *Problemos* 74: 141–149.

Kirtiklis K. 2009. *Komunikacijos samprata šiuolaikinėje filosofijoje*: daktaro disertacija. Vilnius: VU.

Kloock, D.; Spahr, A. 2000. *Medientheorien. Eine Einführung*. 2 Aufl. München: Wilhelm Fink Verlag.

- Locke, J. 2000. *Esė apie žmogaus intelektą*. Vertė R. Rybelienė. Vilnius: Pradai.
- Margreiter, R. 2007. *Medienphilosophie. Eine Einführung*. Berlin: Parerga.
- McLuhan, M. 1965. *The Gutenberg Galaxy*. Toronto: University of Toronto Press.
- McLuhan, M. 2003. *Kaip suprasti medijas. Žmogaus tęsiniai*. Vertė D. Valentinavičienė. Vilnius: Baltos lankos.
- Peters, J. D. 2004. *Kalbėjimas vėjams: komunikacijos idėjos istorija*. Vertė P. Droblytė. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Platonas 1996. *Faidras*. Vertė N. Kardelis. Vilnius: Aidai.
- Platonas 2005. *Antrasis ir septintasis laiškas*. Vertė K. Sabolius. Vilnius: Aidai.
- Radford, G. P. 2005. *On Philosophy of Communication*. Belmont, CA: Thompson Wadsworth.
- Rogers, E. M. 1994. *A History of Communication Study: A Biographical Approach*. New York: The Free Press.
- Schiller, D. 1996. *Theorizing Communication: A History*. New York: Oxford University Press.
- Sodeika, T. 2007. Vytauto Michelkevičiaus pokalbis su Tomu Sodeika apie prietis ir išeitis medijų filosofijoje. *Balsas*: aktualios ir medijų kultūros žurnalas: Prieiga internetu: <http://www.balsas.cc/pokalbis-su-tomu-sodeika-apie-prietis-ir-iseitis-mediju-filosofijoje/> [2010.04.25]
- Sodeika, T. 2009. Įvadas į medijų filosofiją. In: V. Michelkevičius (sud.). *Medijų kultūros balsai: teorijos ir praktikos*. Vilnius: MENE, p. 40–56.
- Sodeika, T. 2010. *Filosofija ir tekstas*. Kaunas: Technologija.
- Wallerstein, I.; Juma, C.; Fox Keller, E.; Kocka, J.; Lecourt, D.; Mudimbe, V. Y.; Mushakoji, K.; Prigogine, I.; Taylor, P. J.; Trouillot, M.-R., 2002. *Atverkime socialinių mokslų gelmes*: C. Gulbenkiano socialinių mokslų pertvarkymo komisijos pranešimas. Vertė I. Matonytė. Vilnius: Knygiai.

GENESIS OF THE PHILOSOPHY OF COMMUNICATION

Kęstutis Kirtiklis

S u m m a r y

The article deals with the problem of the genesis of philosophy of communication and its impact on contemporary philosophical conceptions of communication. The article argues that, contrary to the widespread opinion, philosophy of communication originated not from the interest in problems of communication that could be traced back to the ancient Greek philosophy (namely Plato), but from the attention that is paid by philosophers to the recent

changes in society (industrialization, urbanization, informatization) and the development of new media. Such an explanation of the genesis of philosophy of communication highlights some specific traits of contemporary communication, namely that the prevailing form of contemporary communication is mediated mass communication.

Keywords: philosophy of communication, media philosophy, history of philosophy.

Įteikta 2010 06 01